

Doğan Gürpınar, *Türk'ün Bıyıklı Tarihi*, Fol Kitap, 2023, 320 s.

Değerlendiren: Murat Demir

Sosyal teori çalışmalarının büyük bir kısmına hâkim olan yapı fail tartışmasının gölgesinde serpilmiş olan bu metnin başlıca amaçlarından biri toplumsal değişimin nirengi noktalarını sakal-bıyık ikilisinin şekilsel değişimi üzerinden okumaktır. Yazar böyle bir amacın üzerine çalışmasını şekillendirirken her şeyden önce bıyık ve sakal gibi sembolik biçimlerin biyolojik ve fiziksel yapılarından ziyade, bu şekillerin doğrudan kültürel ve tarihsel arka planıyla ilgilenmiştir. Ağırlıklı olarak da siyasal etkileri takip etmiştir. Öyle ki yazar bunu daha çalışmasının ilk bölümünde şöyle ifade etmektedir: “Bıyık tarihseldir” (s. 22). Zira her türlü siyasa veya “iktidar formu” sosyal ve kültürel alanı şekillendirir veya yeniden estetize eder. Haliyle iktidarın bu denli belirlenimci olduğu bir yapıda iktidardan bağımsız değişen formları okumak pek de mümkün değildir. Ama her şeyi siyasallaştırıp, salt iktidar bileşkeleri üzerinden okumak makbul değildir. Nitekim kimi noktalarda yazarın böyle hataya düştüğü de görülmektedir. Bunlardan biri metinde yer alan şu varsayımla ortaya çıkmaktadır: “Bıyıklar uzatılırken de, kesilirken de hep siyasidir. Hatta siyasetin dahi etki edemeyeceği kadar meta-siyasidir” (s. 24). Toplum içinde söz konusu olan bu varsayımı ortadan kaldıracabilecek sayısız örnek mevcuttur. Söz gelimi bıyık bıraktığı sabahın akşamında bıyığını kesen X kişinin ne tür siyasal etkiyle bunu yaptığını izah etmek biraz zordur. En nihayetinde niyet bir başkası tarafından anlaşılmayacak kadar mahrem bir şeydir.

@ Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, murademir3547@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0003-0804-8124>

DOI: 10.12658/D0376
insan & toplum, 2024; 14(3): 218-222
insanvetoplum.org

Gürpınar'ın bu çalışmasındaki üslubu diğer çalışmalarına kıyasla daha akıcı ve teknik yönden daha zengin bir tarzda karşımıza çıkmaktadır. Çalışma konusu ve amacı itibarıyla özgün bir değere sahip olduğu kabul edilebilir. Metodolojik olarak ise bu çalışmayı tasarlarırken, Türkiye'nin neredeyse yüzyılının arşiv incelemesini ortaya koyma amacıyla yola çıkmıştır. Bunun yanı sıra daha önceden kaleme aldığı *Türkiye'de Özel İsimlerin Tarihi* çalışmasıyla benzer eğilimler taşımaktadır. Söz konusu olan bu eğilimin başlıca nüansı ise merkeze koyduğu çalışma nesnesi ile arka planda kalan tarihselliği müştereken okumaktır. Bu okumayı yaparken o döneme has olan her türlü yazılı ve sözlü veri üzerinde arkeolojik kazı yapmaktadır. Bu kazıyı gerçekleştirirken incelediği dönemlerin kendi gerçekliğini metnine yansıtması ise metni hem yapısal hem de teknik olarak zengin kılmıştır. Aslına bakılırsa Gürpınar'ın bu yaklaşımı Annales Okulu'nun çizgisini sıklıkla takip ettiği görülmektedir. Yani, tekbiçimli çizgisel kabullerin yanı sıra belli başlı dokümanlar ve olaylar arasında git gel yaparak uzun erimli tarihsel yapıları (longue duruee) analitik bileşmeler halinde ortaya koyma amacındadır. Bunu yaparken de tarihsel süreçte meydana gelen değişimi kaçırmamak başlıca amaçlarındandır.

Kitap toplamda on bir bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. *Sakallılar ve Bıyıklılar: Osmanlı'nın Uzun Yüzyılı* başlıklı ilk bölümde 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmaya başlayan sakallı ve bıyıklı kesimlerin birbirleriyle verdiği mücadeleyi işlemektedir. Kaba sakallı kesimler geleneksel, patriyarkal toplumun muhafazakâr ve dindar kodlarını bedenleri üzerinde cisimleştirirken; bıyıklı kesimler otoritenin serbest bırakılmış sakal gibi doğal olmadığını, onun sentetik olduğunu ifade etmektedir.

İkinci bölümde ise Batı menşeli yerli entelijansiyanın bıyıkları ve kültür hareketlilikleri arasındaki bağlantılıkları incelemektedir. *Bıyığın Altın Çağı ve Sonu* olarak isimlendirilen bu başlıkta sıklıkla Osmanlı'da baş gösteren şekilsel Batılılaşma mevzularına sosyo-kültürel gerçeklikle yeni ve özgün bir kapı aralamaktadır. Bu kısımda daha önceki dönemlerden farklı olarak devletin bünyesindeki memurların büyük bir çoğunluğu da sakalı terk edip bıyığa geçmiştir. Avam kesimi doğrudan erkeklik kodları üzerinden bıyığını ön plana çıkarırken, havas kesimi ise daha sade bir şekilde bedeninde cisimleştirmiştir. Nitekim bu sadelik ve itidalli oluşun halk kültürü nezdinde isimsel kabulü ise “mutedil bıyık” tır.

Bu bölümden sonra tam anlamıyla “*Bıyiksızların Cumhuriyeti*” başlamaktadır. Bıyiksızlar yapısal olarak cumhuriyetin ilanıyla beraber ortaya çıkmaya başlamıştır. Rönesans'la beraber Türklerin sakallı/bıyıklı bir toplum olarak bilimsel ve sanatsal alana yansımaları ortadan kaldırmak, devamı niteliğinde olan Osmanlı kültürüyle bir bağlantısının kalmadığını ve Cumhuriyet Türkiye'sinin Batı medeniyetinin bir parçası olduğunu ortaya koyabilmek için bıyık ortadan kaldırılmıştır (s. 89). Nitekim politik

bir iktidar portresi tasarısı olan Mustafa Kemal'in 1924 yılına kadar ki fotoğraflarının büyük bir kısmı askeri üniformalı ve saklıyken daha sonraki fotoğrafları seyreltilmiş hatta tamamıyla kesilmiş bıyıklar ve takım elbiseli fotoğraflarla kamusal alanda belirmektedir. Mustafa Kemal'in "normali belirleme" eğilimi beden üzerinde ciddi bir etkiye sahiptir. Ona göre yeni Türklük önceki dönemlerden kalma uyusukluk ve ataleti yenip, zinde ve talimli bir bedene sahip olmalıdır¹. Özetle "cumhuriyetin ve genel olarak iktidarın bir nevi onun görüntüsü ve görünürlüğünde tecessüm ettiği" (Çetin, 2017, s. 76) anlaşılmaktadır. Pürüzsüzlüğün başlangıç noktası olarak kabul edilen *Bıyiksızların Cumhuriyeti*'nden sonra *Pürüzsüz Konformünist ve İsyankâr Kılı* bölümünde Amerikan pop-kültürünün dünyayı saran bıyiksız ve pürüzsüz çehreye sahip olan karakterlerinin sahip olduğu kurumsal hayat ve üretken bedenlerin etkileri üzerinde durulmuştur. Hollywood'un etkisinin görüldüğü bu dönemde genç kuşak yeni sakal formlarıyla geleneğe karşı yeni bir "direniş kimliği" inşa etmiştir.

Toplumun birçok kesimi 68 kuşağından sonra kendisini yeniden üretir. Bunlardan biri de 1980 öncesi sol kesimdir. *Başkaldırı, Devrim ve Bıyık*' bölümünde sol kesimin bıyığı terk etmesi ve solda belirmeye başlayan bıyiksız "postmodern solcular" üzerinde durmuştur. Gürpınar yine aynı şekilde *Kalın Kaşlı ve Bıyıklı Diktatörlük: Ordu ve Bıyık* bölümünde Ekim 1982 mevzuatı üzerinden dönemin askeri ve sosyal yaşantısını okumaya çalışmaktadır. Bu dönemde kamuda mutlak bir homojenleşme amaçlanmış ve bıyığın her türlü formu reddedilmiştir. Onun yerine ise Mustafa Kemal'in örnek alındığı kaşlar estetize edilmiştir.

Taşranın Bıyıkları: Endişe ve Tehdit bölümünde 1947-1960 yıllarının taşrasına odaklanmıştır. Adnan Menderes ve Celal Bayar gibi isimler her ne kadar CHP menşei isimler olsalar da DP'nin iktidara geçmesiyle beraber bıyıklılara hissettirilen utanç ve gerilikte ortadan kalkmaya başlamıştır. Metinde bunun yanı sıra Anadolu köylüler için bıyığın sembolize ettiği anlamlar üzerinde de durulmuştur. Nitekim 1960'lı yıllarda kültürel alanda ortaya konan edebi ve sinematik çalışmaların büyük bir kısmında bıyık taşra ile bütünleştirilmekte ve tam anlamıyla eğitimsizliği, köylülüğü ve yontulmamışlığı yansıtmaktadır.

Gürpınar, ayrıca Türk'ün *Bıyıklı Tarihi*'nde bıyığın taşra- merkez üzerinden ortaya koyduğu anlamların yanı sıra 1990'lı yıllarla beraber siyasal alanda yeniden inşa edildiğini ifade etmektedir. *90'larda Siyasette Bıyık: Teknokrasi, Milliyetçilik ve Çağdaşlık* başlıklı bölümünde Türk siyasetinin değişen çehresi tekrardan bıyık merkezli ele alınmıştır. Gerek Özal'ın 89'da Çankaya'ya çıkması akabinde bıyiksız

1 Cumhuriyetle beraber bedenin yeniden estetize edilmesi ve zinde bir ulus söylemi için bk. (Yavuz Akın, 2019).

Mesut Yılmaz'ın ANAP'ın başına geçip partiye kendi kişiliğiyle bütünleşen yeni bir form katması bıyiksızların yeniden ortaya çıkmasını sağlamıştır. Daha sonra Çiller'in bıyıklılara karşı olan parti içi zaferi "leydinin topuk sesleri" olarak ifade edilmiş ve parti bünyesinde bulunan faal ve bıyıklı olan kimseler üzerinde ciddi değişim yaratmıştır. Bu dönemde bıyıklardan haz etmeyen çağdaş Türkiye'nin hanım başbakanına hürmeten kesilen bıyıklar(Bali, 2004, ss. 86-87) 90'ların değişen, batılılaşan ve çağdaşlaşan siyasetinin kamusal yüzü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Magandalar, Kırolar, Kara Bıyıklılar Dışarı (1980-2000) Yuppiler, Eurotürkler, Beyaz Türkler ve Atatürkçüler bölümünde 1980'li yıllar ile beraber artan hayat standartları ve medyanın daha etkin bir şekilde kullanılmasıyla erkeklikle bütünleşen bıyıklar ve muhtelif sıfatlar değişime uğramıştır. Hatta yeni nesil alt kültür üyeleri kendi topluluklarına ait olan sembolleri sakal kesimlerine yansıtıp, bedenlerine kazımıştır. Bunun yanı sıra dönemin Feminist dergilerinin birinde ideal erkek prototipi Orhan Pamuk, Can Dündar, Oktay Kaynarca gibi sakalsız isimler kabul edilirken Kadir İnanır gibi isimler ise demode olarak sayfalara taşınmıştır. Bu etkileri elbette sadece cumhuriyetçi kanatta hissedilmemiş, muhafazakâr ve dindar kesimin büyük bir kısmı sakal ve bıyık konusunda pürüzsüzlüğü tercih etmiştir. *Sünnet, Direniş ve Sadakat: İslam ve Bıyık* başlıklı onuncu bölümde yazar tam olarak bu konuya odaklanmaktadır. Bu bölümde yazar Said Nursi, Seyid Kutup, Mehmet Zahit Kotku, Necmettin Erbakan ve R. Tayyip Erdoğan gibi isimleri merkeze alarak sakal ve bıyık tercihlerinin İslami öğretiyle ne tür bir uyum sağladığı üzerine durulmuştur.

Metroseksüel Çağda Bıyığın Dönüşü ve Bıyiksızlık Bıyıklık (2000-) başlıklı son bölümünde iki binli yıllara gelmeden başlayan bıyiksızlaşma ve bıyığın yeniden üretim hareketi ekranlarda da kendisine yer bulmaya başlamıştır. Bilhassa Özcan Deniz, Kenan İmirzalıoğlu, Mustafa Sandal, Çağatay Ulusoy vd. jönler bıyiksızlığı tercih ederken; iktidara yakınlığıyla bilinen Tamer Karadağlı, Burak Özçivit, Arda Turan gibi isimler tüylenmişlerdir (s. 287). Bu dönemle beraber her ne kadar kimi isimler politik kamplarını belli etse de bıyık ve sakal eskisi gibi kişileri konumlandırmada kullanılabilecek bir gösterge değildir.

Sonuç olarak Doğan Gürpınar'ın bu çalışması hem özgünlük açısından hem çalışma metodu açısından belli bir düzeye sahiptir. Türkiye'de ki siyasal alanın etkilerini ve kültürel değişimini bıyık üzerinden okumaya çalışmak tek başına ciddi bir zaman ve özveri gerektirmektedir. Öyle ki siyasetin değişen çehresini ortaya koymaya çalışan birçok yerli ve yabancı isim vardır. Ama bunu dönemlerin temsil ve simgeleri üzerinden başlıklandırıp, kültürel bir doku olan bıyık üzerinden okuma cesaretini hepsi gösterememiştir. Girişen isimler ise genelde gazete köşelerinde ya da tezlerinin küçük bir kısmında bu hususa değinmiştir. Ayrıca bu çalışma Türk

toplum siyasasının kültürel bir okumasını yapmak adına birçok fırsat ve açılımı analitik bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim Gürpınar'ın bunu eski-yeni demeden ulaşabildiği bütün kaynakları bir arkeolog edasıyla ince bir arkeolojik kazıya tabi tutması bunu aşikâr kılmaktadır. Bunun yanı sıra yazar metninde her ne kadar tarih kavramını kullanıyor olsa da amacı sakal ve bıyık formlarının tarihsel etkilerini ve hangi dönemler arasında faal olarak kullanıldığını, niceliksel olarak ortaya koymak değildir. Onun amacı tarihsel süreç içerisinde bıyığın değişen çehresi üzerinden -genel anlamda- bir kültür okuması yapmaktır. Bundan dolayı sıradan bir vekanivüst olarak nitelendirilmek yerine, multidisipliner tarzda çalışan bir sosyal bilimci olarak gün yüzüne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akın, Y. (2019). *Gürbüz ve yavuz evlatlar:Erken cumhuriyet'te beden terbiyesi ve spor*. İletişim Yayınları.
- Bali, R. N. (2004). *Tarz-ı hayat'tan life style'a: Yeni seçkinler, yeni mekanlar, yeni yaşamlar*. İletişim Yayınları.
- Çetin, İ. (2017). *İktidarın görsel repertuarı: Lider kültürünün oluşmasında Mustafa Kemal Atatürk fotoğrafları(1950-1912)* [Doktora Tezi]. Galatasaray Üniversitesi.
- Gürpınar, D. (2023). *Türk'ün bıyıklı tarihi*. Fol Kitap.